

PÁRIZSBAN, NYÉKI LAJOSSAL

Kapcsolatunk Nyéki Lajossal nem nagyon régi keletű. A kapcsolatunk szót nyugodt lelkiismerettel felcserélhetem a barátságunk szóval, mivel tapasztalatom szerint Nyéki Lajos könnyen barátkozó típus volt. Naiv lett volna? Mindenesetre jóhiszemű ember volt, nem volt gyanakvó természetű. Pedig igazán minden oka meglett volna arra, hogy engem is bizonyos tartózkodással fogadjon. Hiszen huzamosabb időre 1990-ben, a rendszerváltás időszakában érkeztem Párizsba, hátam mögött a még éppen hogy csak lebontott vasfüggönnyel. Egy olyan rendszer társadalmába illeszkedtem bele, amelyet ő elutasított, amelyből néhány évtizeddel korábban menekülnie kellett. De ő tárt karokkal fogadott, és megnyitotta előttem jellemét, feltárta meggyőződéseit és valamennyire az őt ért csalódásokról, sebekről is vallott. Ez utóbbiakról egyébként mértékletesen szólt, mert vidámnak, tréfás kedvűnek, kiegyensúlyozott kedélyűnek ismertem. Életének elmúlt évtizedeit csak későbbi visszaemlékezéseiből tudtam meg. Tevékeny embernek láttam őt, aki abba az életkorába lépett, amelyben nem vetünk, hanem aratunk, amikor a termés betakarításával vagyunk elfoglalva. Ekkor már mögötte volt a francia nyelven megjelent leíró magyar nyelvtana, amelyről – nem lévén nyelvész – nem tisztem beszélni, még akkor sem, ha tudom, hogy ezzel munkásságának egy igen fontos területe marad méltatás nélkül. Csak annyit mondhatok róla, hogy nem magyar nyelvkönyv, még csak nem is tankönyv, hanem komoly, tudós munka, amelyet az egyetemi oktatásban is inkább a tanárok, mint közvetlenül a diákok forgathattak haszonnal.

Mindenesetre annak a korszakának voltam tanúja, amelyben korábbi munkás évtizedeinek eredményeit szüretelte le. Talán ezért őrzök róla inkább derűs emlékeket. Kollégám volt az egyetemen, s így tudtam róla, hogy jó tanár, hogy a hallgatók körében nagyon népszerű.

A jó tanárok ritkán karizmatikus egyéniségek. Nyéki Lajos sem volt az. Sokkal inkább jóbarát volt. Kellemes partner. Egy Eckhardt Sándor professzor emlékére rendezett konferencián összehasonlította két professzorát a pesti egyetem francia tanszékén, Eckhardtot, a szigorú, nagy tekintélyű profot és Gyergyai Albertet, Gyergyai bácsit, a kedves, szeretetre méltó tanárt. Nem ismertem személyesen Gyergyait, de azt gondolom, hogy ebben a tipológiában Nyéki Lajos inkább hozzá állt közel, mint Eckhardthoz.

A karizmatikus egyéniségek – ha egyszer eltávoztak az életből – gyakran elveszítik vonzerejüket. Hiába keresi az utókor a maguk után hagyott művekben azt az erős pillanatnyi hatást, amelyet életükben közönségükre gyakoroltak. Ha újraolvassuk Nyéki Lajos esszéit, tanulmányait, recenzióit, akkor a karizmatikus tanárok utókorára jellemző elfakulással ellentétes jelenségre figyelhetünk föl. Ami Nyéki Lajosból elhalványul az időben, amely elválaszt tőle, az a mosolygó, szívélyes ember képe. Szövegei ellenben komoly formát öltenek, majdnem szigorú arcot vesznek föl, s súlyosabbnak tűnnek, mint amilyen benyomást közzétételükkor nyújtottak. Ezek a szellemi termékek nagyon jól tartják magukat szerzőjük távollétében is, aki nem tudja többé védelmébe venni őket.

Visszaemlékszem például egy konferenciára, amelyet a Sorbonne-on és a párizsi Magyar Intézetben 1993-ban tartottunk, és amely az *Écrire le voyage*, azaz az *Írni az utazásról* címet viselte. Fejtő Ferencet is felkértük arra, hogy a konferencia egyik ülését vezesse le. Megkértem Lajost, hogy a hozzászólását Fejtőnek az *Érzelmes utazás* című, ifjúkorában írt horvátországi útirajzáról készítse. Ő másról szeretett volna beszélni, de sikerült meggyőzőnöm arról, hogy közöttünk ő az egyetlen, aki ezt a tudományos feladatot megfelelő szinten el tudja végezni, ami egyúttal nem kevés diplomáciai érzéket is megkövetelt. Kíváncsian olvastam újra a közelmúltban ezt a felszólalást, s meg kell mondanom, hogy kellemes csalódás ért. Nyéki Lajos megtalálta a kulcsot, amely Fejtő könyvének világát nyitja. „A polgári vagy arisztokrata jó családokban szokás elutazni valamilyen nagy megpróbáltatás: betegség vagy érzelmi csalódás után” – jelentette ki az előadásban. Akik ismerik Fejtő életét, tudják, hogy a jugoszláviai utazását megelőző nagy megpróbáltatás az egyéves börtönbüntetés volt kommunista szervezkedésben való részvétel miatt, s ehhez hozzáadódott a publicista mély csalódása a kommunista mozgalomban. Ez a két premissza az, amely Fejtő útirajzának üzenetét, sőt elbeszélői formáját meghatározzák.

Nyéki Lajos tehát megtalálta a regény titkát. Ez az, amit én is szeretnék megtenni, vagyis szeretnék rámutatni arra, mi az a tartósítóerő, ami Nyéki Lajos irodalmi tárgyú írásainak minőségét megőrzi a múlt időben. Aki

külföldön magyart tanít, akkor is az egész magyar kultúra mindenesé, ha szűkebb területe a nyelvtanítás vagy a nyelvészet oktatása. Így volt ezzel ő is. Az egész magyar irodalmat tanította Párizsban, a Halotti beszédtől a XX. századi irodalmunkig. Az irodalom a szó művésze. A szónak azonban nemcsak az írók a szakértői, hanem a nyelvtudósok is. Az olyan nyelvtudósok, akik szeretik az irodalmat – s Nyéki Lajos ezek közé tartozott – gyakran félelmetes riválisai tudnak lenni a magamfajta főhivatású irodalmároknak. Nyéki Kosztolányi Dezső nagy tisztelője volt. Nemcsak az író költeményeit, regényeit, novelláit szerette, hanem azért is érdekelte őt az író, mert Kosztolányit szenvedélyesen izgatta a magyar nyelv, és általában a világ nyelvei. Nem véletlen tehát, hogy Nyéki egy kitűnő előadással járult hozzá annak a konferenciának a sikeréhez, amelyet 1985-ben, a CIEH, az Egyetemközi Hungarológiai Központ megalakulása alkalmából Kosztolányi tiszteletére rendeztek Párizsban. Előadásának címe: Kosztolányi, a magyar nyelv védelmezője, s ebben Nyéki Kosztolányi Antoine Meillet-nek, a nagy francia indoeurópai összehasonlító nyelvésznek a magyar nyelvről alkotott kevésbé barátságos véleményére reagáló nyílt levelét elemezte.

A nyelvész és az irodalomszerető szakember együttműködése különösen erősen mutatkozott meg azon a területen, amelyen a nyelvtudomány a verstannal találkozott. Ez a találkozás nagyban hozzájárult Nyéki tanulmányainak magas színvonalához és tartós hatásához. Azt az írását idézem ennek példjaként, amely *A magyar rím mondattani szerepe magyar–francia kontrasztív szempontból* címet viseli. Ez a tanulmány polemikus írás, de Nyéki Lajos nem volt megveszekedett vitatkozó. Inkább meggyőzni akarta ellenfelét, mintsem leteríteni, adott esetben Szerdahelyi Istvánt, Szepes Erikát vagy Horváth Ivánt. Azt állítja cikkében, hogy a rím, mint költői eszköz, amely a magyar költőknek mindmáig olyannyira fontos eszköze, a mondattani parallelizmusokban leli eredetét, másképpen szólva ezt a fontos prozódiai kérdést nyelvészeti kontextusban kell tárgyalni. Ennek bizonyítása érdekében Nyéki nemcsak a strukturalista elmélethez, a kontrasztív nyelvészethez folyamodott, hanem egészen Mészöly Gedeonig és a finnugor nyelvtudományig nyúlt vissza. Annál inkább, mert az volt egyúttal a szándéka, hogy bebizonyítsa, hogy a rímet a magyar költők nem külföldről vették át a középkorban, hanem ez a prozódiai elem a magyar kultúra archaikus öröksége volt. Ha a régi magyar irodalom, történetének első mozdulásaitól fogva nem lett volna oly ismerős számára, hipotéziseit nem tudta volna olyan sikerrel alátámasztani és illusztrálni költészetünk történetének legrégebbi szövegeivel.

De nemcsak a szemiotika vagy a mondattan területén árult el szakértelmet. Otthonosan mozgott a verstan területén is. Nyéki Lajos ugyanis nemcsak nyelvész, nemcsak a rend és rendszeresség, de egyúttal az ihlet, a fantázia embere is volt, tehát költő, még hozzá jó költő volt. Az egyik irodalmi folyóiratban közölt néhány költeménye alapján eleinte a szabad versköltők közé soroltam. Egyik napon azonban megmutatta nekem ifjúkori verseinek gépiratos gyűjteményét, s ez lehetővé tette, hogy a szabad verselő mellett fölfedezzem benne a szabályos prozódia, a verstani szabályok igen alapos ismerőjét. Játékos darabok voltak ezek, tele rímjátékkal, rigmusokkal, szigorú prozódiaival megalkotva. Az ifjú Nyéki sokkal inkább Kosztolányi, sőt talán még inkább a fiatal Weöres Sándor tanítványa volt, mintsem az Illyésé, akit szabad versei alapján követni látszott. Stílusutánezatai között, a legnagyobb meglepetésemre olyan versekre bukkantam, amelyekben Babitsot vagy Baudelaire-t követte. A szigorú nyelvész tehát egy esztétát, az ízlés emberét rejtette magában, aki a legváratlanabb pillanatokban, a legszakszerűbb magyarázatok egy-egy fordulánál előlépett és megmutatta magát.

Ha egy olyan szót keresünk, amely Nyéki Lajosra a legpontosabban alkalmazható, akkor ez a kompetencia, a szakértelem terminus. Kompetens volt az irodalom kérdéseiben. Pontosabban: nem nyilatkozott meg más kérdésekben, csak amelyekben szakértelmében biztos volt. Paradox módon, ez a jellemvonás sokkal világosabban mutatkozott meg negatív vagy problematikus helyzetekben, mint olyankor, amikor az adott kérdésekben nem volt komplikáció. Lajos nem tekintette magát igazán kompetensnek a pszichoanalízis kérdéseiben. Mégis elfogadta a felkérést egy Ferenczi Sándor örökségét mérlegre tevő konferencián és ebből az alkalomból írta az egyik legsikeresebb elemzését Balázs Béla és Bartók Béla *A kékszakállú herceg vára* című művéről. Szövegében felvázolta azokat a korlátokat, amelyek között tudományos lépéseit igazolni tudja. „Bizonyára sokkal szigorúbban a pszichoanalitikus technika módszereivel kellene ezt az elemzést elvégezni, de meg vagyunk győződve róla, hogy amit itt elmondunk, így is további kutatások alapjául szolgálhat” – nyilatkozta szinte szabadkozva. Eközben Ferenczi, Róheim, Roger Dadoun, Bókay Antal, Éva Brabant, Szőke György, Vikár György és mások elemzéseire hivatkozott. De ez alapos felkészültség ellenére sem érezte magát teljesen otthon a mélylélektan területén.

Sokkal otthonosabban mozgott Balázs Béla költői világában, Bartók zenei világában és Kodály elméleti és kritikai tevékenységének területén. A hatékony tudományos közlemény megkövetel egyfajta szakmai becsületességet megalkotója részéről, azaz kötelezővé teszi, hogy betartsunk bizonyos normákat, amelyeket nem mindig szokás tiszteletben tartani. Nyéki Lajos mindig tiszteletben tartotta a játékszabályokat, mert nem tekintette magát a tudomány iparosának. Csak akkor nyilatkozott meg, ha úgy érezte, hogy valóban képes hiteles ítéletek megfogalmazására.

Nyéki Lajos 1997-ben megjelentetett egy esszékötetet franciául *Des Sabbataires a BarbeBleue. Divers aspects de la littérature hongroise*, azaz *A szombatosoktól s Kékszakállig. A magyar irodalom különböző aspektusairól* címmel. Kassai György, a Párizsban élő kiváló műfordító a következőképpen mutatja be a könyv szerzőjét:

„Egyfajta szerénységgel, amelyet akár túlzónak lehet tekinteni, Nyéki Lajos a magyar irodalom népszerűsítőjének nevezi magát. Ha elhinnénk neki, akkor a kutató rangja nem illelné meg őt, legföljebb az olyan határterületeken, amilyen a verstan, a poétika vagy a stilisztika.”

Szeretném felhívni a figyelmet az általa tanulmányozott tudományterületekre, amelyeket ő maga is határterületeknek tekintett: „verstan, poétika, stilisztika”. Igen, nincs akadálya annak, hogy az irodalomtörténethez vagy az esztétikához képest eme területeket határterületnek minősítsük. Elvégre minden relatív. Ami egyik szempontból periferikus, az más szempontból nagyon is központi bizonyulhat. A verstan, a poétika, stilisztika, ha együtt vesszük őket figyelembe, az irodalom nagyon fontos aspektusaival foglalkoznak. Milyen aspektusokról van szó? Egyrészt olyanokról, amelyek a nyelvtudományhoz állnak közel, másrészt olyanokról, amelyek a zene-tudománnyal szomszédosak. A mi állítólagos irodalmi népszerűsítőnk hivatásos nyelvész és a zene nagy ismerője volt. Nyelvtudomány és zenetudomány: két tudományág, amelyek körbefogják, sőt bekerítik az irodalmat, pontosabban a költészetet.

Ugyanaz az útvonal az, amelyet Nyéki Lajos e két tudományág területén megtett, amelyen egy másik kiemelkedő magyar származású szakember, Fónagy Iván is végigment. Nem véletlen, hogy Nyéki Lajos tanulmányaiban sűrűn idézte a nagy magyar–francia tudós eredményeit. Annak alapján, amit az úgynevezett határterületeken végzett tevékenységnek nevezett, én őt sokkal inkább nagyon tág horizontú szakemberként minősíteném. Mai szóhasználatnál úgy mondanánk, hogy pluridiszciplináris kutató volt. Ennek a többirányú tudásnak a birtokában tudott kidolgozni olyan módszert, amely egyszerre alkalmas Balázs Béla misztériumjátékának és Bartók erre komponált zenéjének elemzésére. Ami természetesen magában foglalja a szöveg és a zene kölcsönviszonyának vizsgálatát is.

De ez csak Nyéki Lajos tevékenységéről nyújtott keresztmetszeti kép. Érdemes egy pillantást vetni tudományos kompetenciája hosszmetzeti képére is. A régi magyar költészet repertóriumáról írt recenziója mutatja meg legjobban ezt a hosszmetzeti ábrát. „Nem komoly tudományos munka ez, csak egy recenzió” – mondta volna Lajos a tőle megszokott öniróniával és szerénységgel, ha szóba hoztam volna előtte ezt az írását. Ne fogadjuk el ezt az iróniát, ne adjunk hitelt ennek a szerénységnek! Maga a műfaj is figyelmünkre érdemes. A recenzió lehetőséget nyújt szerzőjének arra, hogy foglalkozzon egy témával, amelyet érdekesnek, fontosnak ítél, de amelyet mindeddig ő maga még nem kutatott, vagy csak alkalomszerűen, felületesen vizsgált meg. Számára a recenzió arra szolgált, hogy kíváncsiságát, érdeklődését kielégítse. Egy tudományos munkát vagy egy irodalmi művet bemutatva vagy bírálva, partnereket keresett, néha szövetségesek után kutatott, akikkel közösen új területek felfedezésére vállalkozhatott, amelyeket korábban rosszul ismert.

Ez történt A régi magyar költészet repertóriuma esetében is. Recenziójában leszögezte, hogy „a Horváth Iván által irányított csapat franciául megjelentette a magyar költészet informatizált bázisát a kezdetektől 1600-ig”. Majd hozzáfűzte: „A munkacsoport teljes leltárt készített ezekből a szövegekből, teljes bibliográfiával, amelyek minden kéziratot és nyomtatott forrást lejegyeztek.” Két dolog hívta föl Nyéki Lajos figyelmét erre a repertóriumra. Egyfelől elkészítésének szupermodern módszertana, másfelől archaikus tárgya. Mindkét érdeklődés nagyon jellemző volt rá. Lelkesen beszélt nekem a számítógép előnyeiről az információmegőrzés hagyományos módszereivel összehasonlítva. Gyakran és sokáig (néha túlságosan is sokáig) kellett ücsörögnöm vele szövegszerkesztője előtt, amikor ő az informatizált szövegekincseivel dicsekedett. Horváth Iván vállalkozása lehetőséget, sőt, talán ürügyet adott neki arra, hogy elgondolkodjon az informatikai forradalom kérdésein. Recenziójában megállapítja:

„Sokat beszélnek manapság arról a döntő fordulatról, amely az informatika területén végbemegy. Fordulatról, amely lassan már negyedszázad óta felforgatja szokásainkat.” Majd hozzáteszi: „Korai lenne még és káros is lenne feltételezni a könyv eltűnését, amely olyan tárgy, melyet kellemes megtapintani, lapozgatni, ha az ember szórakozásból olvas. De a tudományos dokumentáció területén a CD-ROM, a CDI stb. alapú anyagok fölénye vitathatatlan.” És, következőképpen, nagyon kedvező fogadtatásban részesítette a mondott okokból Horváth Ivánék repertóriumát.

De e kezdeti megjegyzések után a recenzens, az informatikai eljárások és technikák e reformátora legnagyobb meglepetésünkre átalakul a középkor, a reneszánsz és a reformáció magyar irodalmának és zenéjének szakértőjévé. Kritikai megjegyzéseket tesz a filológiai hibákról, amelyeket a repertórium lapozgatása közben felfedezett. Olyan megjegyzéseket, amelyekre még Horváth Ivánnak sem volt könnyű megfelelő válaszokat adni. De ami a legérdekesebb, a régi magyar irodalom szakértője újabb átalakuláson megy át: esztétává változik, olyan emberré, aki élvezetet talál a régi magyar versek olvasásában, egy távoli korszak zenéjének hallgatásában: „De ami a legérdekesebb, az az, hogy e sorok írója véletlenül jól ismeri azt a nagyon szép egyházi éneket, amely latin incipitjének megfelelően így kezdődik: „Ó, fényességes szép hajnal”. Ennek az éneknek létezik egy lemezváltozata, Benkő Dánielnek köszönhetően, aki a régi magyar zene nagy specialistája (lásd Régi magyar dalok)”. Íme, ez Nyéki Lajos, „a magyar irodalom népszerűsítője”, ahogyan magát jellemezte. Sajnos, nagyon kevés ilyen népszerűsítővel találkoztam pályafutásom során. Olyan emberrel tehát, aki egyik lábával a középkorban, a másikkal a modern vagy akár a posztmodern korban áll, aki rendelkezik egy tartománnyal az irodalom és egy másikkal a zene területén.

Ezen a ponton félbeszakítom a gondolatmenetemet. Nem tudtam beszélni a Madách Imrével kapcsolatos kutatásainak eredményeiről. Nem beszéltem arról, amit Karinthyról vagy Máraival kapcsolatban írt. De egy ilyen rövid hozzászólásban nem készíthettem kimerítő leltárt irodalmi tanulmányairól. Azt ígértem, hogy jellemzést adok Nyéki Lajosról, a magyar irodalom szakértőjéről, s hogy megindokolom, irodalmi tárgyú írásai miért gyakorolnak kedvező hatást a mai olvasóra is. Nagyon örülnék, ha vállalkozna magyar kiadó ezeknek az írásoknak együttes megjelentetésére.